

THE INDISPOSED WIFE

The margin of maneuver in the corporate family

STINA MALMÉN

Keywords

Family business, corporate wife, 19th century, reproduction, Foucault

Summary

This article investigates the possibilities for a corporate wife to create a room of her own, beyond the duties that follow such a position. Previous research has often focused on the public/private divide regarding family businesses. With the example of Hedda Ekman, the wife of corporate owner Johan Ekman, it is here argued that the female body is crucial to the families of corporate dynasties during the late 1880s to early 1900s, an era characterized by industrial capitalism. The order of succession is essential to the persistence of the family business, which brings the question of reproduction to the fore. Through the narrative of one particular corporate wife, Hedda Ekman, and with Foucault's notion of subject positions, the article discusses class, gender and sexuality. With the female body as the point of departure the demarcation between business and family is thus put into question.

I denna artikel undersöks gränslandet mellan familj och företag med avseende på företagarrustruns handlingsutrymme utifrån Hedda Ekmans efterlämnade skrifter. Med fokus på hur detta villkoras utifrån olika maktordningar, tittar artikeln på hur den kvinnliga kroppen blir central i företagsfamiljen men också öppnar möjligheter för skapandet av ett eget rum.

DEN OPASSLIGA HUSTRUN

Handlingsutrymme i narrativ och praktik i företagarramiljen

STINA MALMÉN

Företagarramiljen kan och har ofta beskrivits som en dualistisk sammansättning med en tydlig gräns mellan familj och företag. Emellertid karakteriseras familjeföretaget som organisationsform av blodsband och nedärvd succession – vilket sätter reproduktionen i centrum – och det cykliska förlopp som reproduktionen utgör är således en viktig aspekt av familjeföretaget. 1800-talets syn på kvinnan som kropp och reproduktiv varelse kan alltså anas i dessa sammanhang (Karlsson Stider 1999).

Det finns ingen obestridlig definition av vad som utgör ett familjeföretag. Med familjeföretag avses här ett företag där familjen har stort inflytande över företagets riktning och där familjen är involverad i det dagliga arbetet i firman, ofta över flera generationer (för olika definitioner av familjeföretag se exempelvis Sharma 2004). Verksamhet som har sin grund i familjen har ofta fört med sig strukturella inläsningseffekter för kvinnor i företagarramiljer. Kvinnor i stora familjeföretag har i regel tilldelats en representativ roll, även om rollen som mor och fru var deras huvudsakliga uppgift (Nordlund Edvinsson 2012). Barnafödandet har i sin tur bidragit till en kontroll av kvinnors kroppar, vilket utgjort en viktig del för att bevara och stärka familjeföretagets framtid. Detta till trots har forskningen kring familjeföretag ofta gjort en demarkation mellan familj och företag (detta diskuteras exempelvis i Karlsson Stider 2000; Popp

2012; Bernhardtson 2013). Davidoff och Hall har med sitt klassiska verk om den engelska medelklassen under sent 1700-tal och 1800-talets första hälft ifrågasatt gränsdragningen mellan familj och företag som har gjorts utifrån idén om det privata och det offentliga som två separata sfärer (Davidoff och Hall 2002). Davidoff och Hall visar på nödvändigheten i att studera familjeföretag och företagarfamiljer och dess sammanvävda praktiker, som ett led i att förstå kapitalismens dynamiker.

Förevarande artikel tar sin utgångspunkt i en kvinnans position i en ledande svensk företagsfamilj från 1880-tal till tidigt 1900-tal, en period vilken faller under den industrikapitalistiska eran. Syftet med artikeln är att undersöka könets betydelse i företagarfamiljer och, mer specifikt, hur en direktörshustru handlingsutrymme tog sig uttryck runt sekelskiftet 1800–1900. Som ett led i detta undersöks hur kvinnans subjektposition formas genom över- och underordning utifrån hennes kön, klass och sexualitet, vilket här identifieras som de centrala maktordningarna. Kroppen är en plats där maktstrukturer manifesteras, men kraven på kroppen är ofta omstridda och under ständig förhandling. I denna artikel argumenterar jag för att en fördjupad förståelse av denna kontroll kan nås genom att sätts i förbindelse med strukturer kopplade till genus, klass och sexualitet. Genom att studera en berättelse söker jag problematisera kroppen och det handlingsutrymme, eller brist på handlingsutrymme, som kan kopplas till dessa kategorier.

I artikeln undersöks en företagarfamilj

förankrad i en högborgerlig miljö. Familjen grundade och drev Ekman & co, bildat 1802, som kom att bli ett av 1800-talets största handelshus (Kuuse 1996). Företaget ägnade sig åt järn- och stålexport men genom handelshuset kontrollerade familjen även bruksföretag och skogsindustrier (Hildebrand, ”Johan Ekman”). Familjen Ekman var under den studerade perioden delägare i företaget tillsammans med den barnlöse Janne Ekman. Hedda (Hedvig) Ekman (född Richert) föddes i Göteborg år 1860. Hon växte upp i Göteborg, där hon kom att bo hela sitt liv. År 1881 får hon en plats i företaget i och med giftermålet med affärsmannen, sedermera konsul och riksdagsman Johan Ekman. I Hedda och Johan Ekmans äktenskap föddes sex barn: Hedvig, Carl, Albert, Agnes, Sigrid samt Birgit. Hedda Ekman avled i Göteborg år 1929.

Artikeln disponeras enligt följande. Jag inleder men en diskussion kring källmaterialet för att i följande avsnitt utveckla hur studien situeras teoretiskt. Därefter är artikeln tematiskt strukturerad, i fokus står bland annat reproduktion, kroppslig gestaltning och medikaliseringen av kvinnan, i syfte att få en bild av företagarustruns subjektpositioner och handlingsutrymme.

Metod och material

Hedda Ekmans familjkrönika, opublicerade manuskript och handskrivna anteckningar utgör det huvudsakliga källmaterialet för studien. Familjkrönikan är en tryckt, dagboksliknande skildring av familjens liv i fyra volymer, avsedd för

publicering men främst tänkt att läsas av den närmaste kretsen. Det är således en bearbetning av en dagbok och annat material som rör familjen Ekman. Krönikan innehåller bland annat infogade avskrifter och kopior av brev, dikter och fotografier. Här handlar det således om textens inre sammanhang, den intertextuella nivån mellan olika texter, med olika tidslager, som utöver det kontextuella sammanhanget blir en viktig dimension i tolkningen av texten (för relationen mellan intertextuella och kontextuella sammanhang, se Sjöberg 2018).

Det var inte förrän trettio år efter att Hedda gifte sig med sin make som arbetet med krönikan inleddes. Det rör sig följaktligen om ett retrospektivt berättande, i kronologisk ordning, och inte en regelrätt självbiografi. Eftersom det just rör sig om ett retrospektivt berättande finns det anledning att likna materialet mer vid en självbiografi än en dagbok, något som Lisbeth Larsson också gör i sin bedömning av materialet (Larsson 1991: 101–102). Det som kan vara problematiskt med denna typ av källmaterial är att det i egenskap av publicerad text kan tänkas vara tillrättalagd; en idealbild. Framför allt är det en ordning som är skapad i efterhand, med skildringar som för Hedda framstår som meningsfulla i skrivande stund. Det gäller således att läsa bortom det rena händelseförloppet för att kunna tolka rådande normer.

Utöver familjekrönikan har jag använt mig av arkivmaterial som utgörs av episodiska anteckningar, vilka bland annat behandlar barndomsåren och en kurortsvistelse i England, författade av Hedda

Ekman. Materialet finns tillgängligt via Hedda Ekmans arkiv i Kvinnohistoriska samlingarna vid Göteborgs universitet och har valts ut på den grund att det har producerats av Hedda själv med den egna och familjens tillvaro som motiv. Utöver detta skrev hon exempelvis historiska studier, vilka emellertid inte utgör föremål för den här undersökningen.

Användningen av dagboksliknande material som källa fordrar en kontextualisering av dagbokens funktion; hur dagböcker historiskt har använts och vad de har fyllt för syfte – något som i hög grad har varierat över tid (Sjöblad 2009). Till att börja med hade borgerlighetens kvinnor under 1800-talet ett begränsat privatliv, något som också speglades i dagboksskrivandet, vilket inte präglades av samma privata karaktär som senare tiders dagböcker. I Hedda Ekmans fall var den dessutom upprättad för att skriva familjens historia, och som senare generationer också skulle kunna ta del av.

Det handlar således om att skriva sin historia och materialet får närmast betraktas som en berättelse om familjen, förmodat tillrättalagd. Vad materialet kan visa är emellertid hur idealbilden av familjen tar sin form genom berättelsen; genom sättet att skriva och genom det som omfattas av talet, hur Hedda berättar om sig själv och vilken plats kroppen tar i detta narrativ. Då avsikten inte är att göra en teckning av Hedda Ekmans liv utifrån ett korrespondensteoretiskt perspektiv, blir självframställan i sig intressant. Vad som tar plats i berättelsen blir således föremål för intresse, och snarare än att söka utreda

en ”objektiv” händelsekedja används narrativet som en kontextuell ingång.

Materialet har bearbetats genom textanalys, vilken syftar främst till att undersöka kroppars närvaro och icke-närvaro i narrativet samt *hur* dessa tar plats. Jag har sökt identifiera mönster men också lyfta ambiguiteter i materialet, med avseende på möjliga subjektpositioner. Tidsperioden beträffande krönikan har avgränsats till tiden då barnen Ekman föds och uppfostras, men jag har även använt mig av Heddas skildring av sin egen barndom. Inledningsvis har jag studerat det tryckta materialet för att sedan gå in på det opublicerade materialet, i syfte att kunna teckna en mer komplex bild av Hedda Ekmans liv. Jag har avhållit mig från att göra en regelrätt kronologisk, biografisk teckning av Heddas liv och istället gjort nedslag där jag funnit att de maktordningar jag velat undersöka – kropp, sexualitet och klass – träder fram.

Maktens disciplinerande processer

Jag tar avstamp i Michel Foucaults förståelse av *subjektpositioner* som uttryck för maktens verkningar. Individens position påverkas av andra människors och grupper subjektpositioner. Foucault intresserar sig för hur människor i grunden formas av de diskurser de blir föremål för och lär sig tillämpa på sig själva. I en sådan kontext träder kroppen fram som objekt, mål och instrument för makten; den blir ett fält där makt, kunskap och motstånd materialiseras. Det handlar kort sagt om en kombination av övervakning och normering som formar det sätt på vilket vi

betraktar och använder den egna kroppen (Foucault 2002).

Diskursen är, med Foucault, även verksam genom olika *uteslutningsprocesser*. En sådan är medikaliseringen av kvinnan; ett system av makt och vetande där kvinnokroppens funktion och dysfunktion till fullo kunde sättas i förbindelse med samhällets fortlevnad, vilken skulle garanteras genom kontrollen över fertiliteten (Foucault 2002: 112). Synen på sexualiteten har hängt samman med ett ökat fokus på kroppen, som objekt för vetenskap, makt och vetande (Foucault 2002: 115). Inom aristokratin hade blodet utgjort den aristokratiska kroppens särart, där historien och släktskapet ställdes i centrum. Den borgerliga anknytningen till kroppen tog istället sin väg genom reproduktionen och den fysiska hälsan och könet ersatte blodet som en garant för släktets fortlevnad (Foucault 2002: 129). Här ställs kvinnokroppen i direkt förbindelse med samhällskroppen och placerar således könet i förgrunden. Dessa makttekniker utgick framför allt från de högre samhällsklasserna; det var i de ekonomiskt och politiskt styrande samhällsskikten som kvinnors kroppar först kopplades till läkarvetenskapen och den som framförallt hamnade i fokus för detta sexualiseringsmönster var den ”sysslösa kvinnan”, vars uppgift var att figurera i representativt och estetiskt syfte i sällskapslivet, samt i rollen som hustru och mor inom familjens sfär (Foucault 2002: 125–126).

I och med dessa processer; i skapandet av subjektpositioner samt uteslutningsprocesser, blir kroppen till föremål för ett vetande, en omstridd plats där olika

förväntningar möts. I relationen mellan kultur och materialitet, med biologin som yttersta auktoritet, situeras den kvinnliga kroppen. Det är här som vi måste söka den kunskap som länkas till kvinnors kroppar inom ramen för familjeföretaget.

Succession som ordnande princip

Valet av äktenskapspartner, den sociala mobiliteten och de ekonomiska resurser som kan kopplas till detta har historiskt sett varit viktigt för familjeföretagens fortlevnad (Nilson 2007: 14). Äktenskapsmönster blev viktiga för att säkra ekonomiskt såväl som socialt kapital då utvecklandet av nätverk var avgörande för ett handelsföretags framgång. Familj och företag skiljdes alltmer åt i formell mening. Från att familjen hade en aktiv roll i verksamheten försköts förhållandet istället till att (den heterosexuella) kärnfamiljen utgjorde symbolen för framgång och välstånd (Lundblad 2007: 168–170).

På senare tid har en mer kontextuell förståelse av relationen mellan familj och företag börjat finna sin plats i forskningen. Den har visat att överlappningen dem emellan skapar fler arenor för företagsledning och att familjesfären av den anledningen måste inkluderas i studier av makt och inflytande i familjeföretag (se exempelvis Karlsson Stider 1999; Popp 2012; Bernhardtson 2013; Brunnström 2014).

Ägarfamiljerna verkar performativt; de ”gör” i någon mån familj och flera aktörer som är osynliga i den formella verksamheten visar sig ofta ha viktiga funktioner visavi denna (Karlsson Stider 1999; Poza och Messer 2001). Med en sådan förståelse

av familjeföretaget, och den gränsupplösning som den implicerar, blir givetvis företagaruustruns, i likhet med barnens, roll viktig. Hustruns indirekta och osynliga inflytande i familjeföretagandet förefaller i många fall vara betydligt.

Ägandets särställning i samhället har sin grund i det privata, i ärftligheten, och därmed i familjen. Herediteten är en aspekt av ägandets maktutövning som sätter familjen och privatlivet i fokus. Familjeföretagets fortlevnad bygger på succession av ägarskap inom familjekretsen och fokus i forskningen kring familjeföretag har inte sällan lagts vid generationsväxlingar, där processer kring successionen av ägarskap har behandlats (se exempelvis Landes 2007; Haag 2012). I dessa processer blottar sig maktstrukturer ordnade efter kön (Vera och Dean 2005). Kvinnans ställning förstås i hög grad i reproduktiva termer. Hon skulle föda och fostra barn, men centralt var också den sociala reproduktionen där värderingar ämnas föras vidare till nästa generation.

Hustruns indirekta och osynliga inflytande i familjeföretagandet förefaller i många fall vara betydligt.

Hustrun verkar för familjevärden som betonar vikten av kontinuitet i familjeföretaget, det är en process som ska upprepas för att bevara det som tillkommer familjen. Oavsett om dessa fruar besitter formellt eller informellt inflytande har de ofta tagit ansvar för uppgiften att bevara

och stärka familjen som enhet (Cole 1997: 365; Poza och Messer 2001: 29). Simultant ställs krav på den manliga arvtagaren att vara fertil och gifta sig med en passande kvinna. Familjeföretaget beskrivs således ofta utifrån tanken om ett kontinuum med fokus på generationer och generationsväxlingar.

Reproduktionens olika moment

I sin bok *Dynastins kvinnor* skildrar Therese Nordlund Edvinsson förutsättningarna för kvinnorna i företagarfamiljen Ekman under tidigt 1900-tal och skriver fram hur livet tog sig uttryck i gränssnittet mellan familj och företag (Nordlund Edvinsson 2017). Illustrativt nog tar Hedda Ekmans familjekrönika sin början när hon vid 21 års ålder gifter in sig i företaget Ekman & co i och med giftermålet med Johan Ekman, vilket bekräftar den starka länk mellan familj och företag som Nordlund Edvinsson skriver fram i sin studie. På en gång positionerar sig Hedda således som hustru, och mer specifikt: som företags-hustru. Krönikans kronologi följer barnens födelse och uppväxt, med detaljerade skildringar av deras vuxenblivande, giftermål samt barnafödande. Det är således ett cykliskt förlopp, där reproduktionen står i centrum.

Det familjeägda företagens fortlevnad förutsätter att nya generationer står redo att ta vid i generationsskiften och reproduktionen blir på så sätt styrande i dessa familjer. Moderskap måste givetvis förstås kontextuellt, med hänsyn till tid och rum. Vid denna tidpunkt var moderskapet det enda sättet för den gifta kvinnan att

vara och grundades i idén om familjens fortbestånd, och inom loppet av två och ett halvt år föder Hedda också tre barn. Det går dock en skiljelinje mellan den biologiska reproduktionen och omsorgen om barnen, vilken i Heddas position gick ut på att delegera. Om det tredje barnet Albert, som emellanåt skrek högljutt som spädbarn, skriver Hedda: ”Jag lade ibland handen på ringklockan för att höra efter om de stuckit en knappål i hans ben eller någon annan olyckshändelse inträffat [...]” (Ekman 1918a: 5) Som brukligt i det borgerliga hemmet fanns det i det Ekmanska hushållet en kader av anställda på vilka omsorgen om barnen kunde överlåtas, och det var tjänstefolk som tog det huvudsakliga ansvaret för de små barnen. När de två första barnen Hedvig och Carl är drygt ett år respektive endast några månader reser Hedda med sin man Johan till USA på affärsresa. De blir borta i drygt tre månader och barnen placerades hos mor- respektive farföräldrarna, i Carls fall fanns även en amma och en barnsköterska. Om hemkomsten skriver Hedda: ”Hedvig kände till en början ej igen mig, men snart sträckte hon armarna emot mig och ville sedan ej släppa mig”. Om Carl skriver hon vidare: ”Carl låg i sin ammas knä och tittade på mig med stora, undrande ögon, och om jag ej *vetat* att det var min pojke skulle jag visst ej anat det, ty han hade tagit sig alldeles märkvärdigt”. (Ekman 1918a: 4 [kursivering i original]) Hustruns kropp, som är låst till moderskapet, är efter födseln således utbytbar i förhållande till barnen; amman upplåter sin kropp till barnet och

modern kan därmed slippa eventuell fysisk och psykisk press som kan förknippas med amningen. Approprieringen av ammans kropp skänker således en viss handlingsfrihet till modern och den arbetande kvinnan reduceras i processen till enbart kropp. Heddas klassposition öppnar här för ett visst handlingsutrymme.

Att moderskapet inte är förhandlingsbart synliggörs i Heddas internalisering av tidens krav på den borgerliga kvinnan. Heddas dotter Birgit Ramström skriver om sin mors syn på barnafödande: "[...] en kvinna skall föda många barn, ju fler desto bättre. Hon är till för det!" (Ramström 1946: 233) Kvinnors kroppar står således i reproduktionens tjänst. Denna funktion, som till så stor del definierar borgerlighetens kvinnor under denna tid, är emellertid något kring vilken det råder tystnad. Gravditeter och eventuella hälsoföljder lyser med sin frånvaro i narrativet, trots att Hedda själv födde sex barn; i enlighet med tystnaden kring kroppen var graviditet något som inte skulle framhävas. Den havande kvinnan borde istället diskret invänta stunden i avskildhet, och det tillstånd kring vilket kvinnornas liv i så hög grad kretsade skulle det inte talas om, trots att ett liv med intensiv barnalstring ofta medförde fysiska såväl som psykiska men för kvinnorna (Frykman och Löfgren 1979: 190; Rundquist 1989: 116).

Om omsorgen om barnen kunde överlåtas på andra var rollen som hustru mer svårdelegerad. Företagshustrun förväntades ofta, likt Hedda, följa med maken på affärsresa – det ingick i hennes uppgifter att representera sin familj och familje-

företaget. Den komplementäritet som äktenskap i företagarfamiljer byggde på, där hustruns uppgift var att tillföra vad mannen saknade, det vill säga de "mjuka" egenskaper som kvinnor ansågs besitta, blir synlig även hos familjen Ekman (Nordlund Edvinsson 2012: 76 lyfter detta om direktörshustrur i allmänhet och i Malmén och Nordlund Edvinsson 2016 visas att detta även stämde in på kvinnorna i familjen Ekman). Vikten av att stå vid sin makes sida var något som Hedda påminde dottern Sigrid om när denna i vuxen ålder planerade att åtfölja sina syskon på en längre resa till Nordamerika: "Mamma reste ju själv till Amerika en gång!" – "Det var för att *följa med* min man – du skulle *resa ifrån* din man, och det är annat." (Ekman 1923: 222 [kursivering i original])

Rollen som hustru gick till synes före rollen som mor, vilken utmynnar i en demarkation mellan biologisk reproduktion och uppfostran. Kvinnans uppgift var att föda barn, men det handlade även till stor del om social reproduktion, då normer och kunskap skulle föras vidare till nästa generation. Denna uppgift präglas av tydligt könskodade dualismer.

Vad gäller familjen Ekman bjuder skildringen av barnens uppväxt på otaliga exempel på hur könsuppdelningen struktureras redan i tidiga år. Om första barnet Hedvigs födelse skriver Hedda: "[...] en så söt liten flicka tycktes vi oss aldrig förr ha sett [...]" (Ekman 1918a: 1) Vid andra barnet, Carls, födelse låter det istället: "J. och jag kände oss stolta och glada att ha fått en son. Visst tyckte vi att han var tämligen liten och klen, men sköterskan

försäkrade att 'prinsen' var präktig." (Ekman 1918a: 2) Könsskillnadens logik löper som en röd tråd genom Heddas skildring av barnen:

Hedvig var som vanligt föremål för mormors odelade beundran, och när hon ordnade sina och Carls kläder tyckte mormor att hon var "ett riktigt litet kvinnoämne". Carl vann alla tanters och farbröders bevägenhet och roade morfar med sina frågor och sitt kloka resonnement. (Ekman 1918a: 20)

Iakttagandet av barnens lek leder till följande konstaterande av modern: "Där ser man skillnaden mellan gossens och flickans intellekt, tänkte jag: flickan nöjer sig med blotta åskådandet, men *forskningen*, utgrundandet av orsaken till vad som sker – det är gossens och icke hennes sak." (Ekman 1923: 208) Dikotomin aktivitet/passivitet som här ges prov på odlades i barnens fostran inom borgerligheten, där rämjande av kroppen – vilket gick ut på att lära sig behärska sin kropp och sina känslouttryckningar – resulterade i en hårt koreograferad kvinnlig kropp (Bjurman 1988). I familjen Ekman utmärker sig en av döttrarna, Sigrid (Tuttu), med att vara livfull, och lite osmidig: "[...] rar och vänlig är ju Tuttu alltid, så att man får överse med henne när hon far fram på ett sätt som man tycker en 16-årig flicka vuxit ifrån." (Ekman 1918a: 285) Barnets övervakade kropp tar på så sätt framför allt plats genom att avvika från normen. Den eftertraktade kroppen är den osynliga kroppen.

Döttrarna Ekman var något mer kontrollerade av föräldrarna än någon av sönerna, om vilka utsagorna är mindre detaljerade, vilket kunde vara ett resultat av att de inte förväntades rapportera sina aktiviteter i lika hög grad. Yngsta barnet Birgit klagar över hur "fenomenalt strängt" det var där hon var inhytt under en vistelse i Paris, som tonåring, enligt Hedda var det emellertid "just så som det skulle vara" (Ekman 1923: 355).

Tidigare forskning har uppmärksammat restriktionerna för borgerliga flickor under 1800-talet, vilka avspeglades inte minst i rådande uppfostringsideologier, där fokus låg på att flickor skulle lära sig att göra sig vackra och behagliga, vilket i förlängningen skulle stärka deras utsikter på äktenskapsmarknaden och kanske rent av möjliggöra för familjen att klättra på den sociala stegen (Bjurman 1988: 53–54; Johannisson 2013: 50; Davidoff med flera 1999: 114–116). Heddas berättelse visar emellertid inte på förekomsten av några resonemangsäktenskap, tvärtom beskrivs svärsönerna med värme och barnens äktenskap framstår som lyckliga – vilket givetvis kan vara något som hör till narrativet. Inte desto mindre gifte sig alla döttrar med män med status och makt.

Det är en ambivalent skildring av dottern Agnes Ekmans giftermål vid 27 års ålder. Samtidigt som Hedda beklagar sig över det tomrum som dottern skulle

lämna och att maken Johan ”skulle sakna sitt sällskap och sin värdinna i det lilla Stockholmshemmet” önskade ingen av föräldrarna att ”hon skulle bli en gammal fröken” (Ekman 1918b: 9). Att förbli ogift var ett öde som skulle undvikas och kvinnan vann oftast sin status genom rollen som maka och mor. Vad som skrivs fram i krönikan är det cykliska narrativet om familjens fortbestånd, genom reproduktionens olika skeenden – barnafödande, samt att förbereda barnen på det liv som de förväntades leva – strukturerar berättelsen. I detta förenas den faktiska reproduktionen – avlandet – med en den sociala reproduktionen.

Den kroppsliga erfarenheten

För kontinuiteten i familj och företag var reproduktionen, som konstaterats, avgörande. Ur ett operativt perspektiv aktualiseras andra funktioner för företagshustrun. Ett led i familjeföretagandet var att representera företaget utåt och i takt med de täta graviditeterna blev det allt svårare för Hedda att orka med alla åtaganden. Hennes hälsa blev snabbt sämre. I handskrivna anteckningar berättar hon om sitt hälsotillstånd. I december 1891 åker Hedda, som mor till fyra barn, till Bournemouth över vintern för att vårdas för sin hälsa (Ekman 1918a: 23). Bournemouth var en kurort dit borgarklassen sökte sig för att kurera sig vid sviktande hälsa. I synnerhet ansågs orten som lämpligt resmål för behandling av långvariga hälsoproblem och kunde i detta syfte besökas året runt.

Hedda blev ordinerad långvarig vila av doktor Dennis Cawood Embleton (1854–

1900) som var en ansedd läkare i staden. Om luftombytet inte ledde till förbättring skulle hon genomgå en isolerings- och gödningskur vilken gick ut på att hon skulle ”proppas med mat och massage” tills hon blev ”fet och stark och präktig” (Hedda Ekmans samling, Manuskript A88, FI:1, 13–14, 42).

Till en början följde maken Johan med henne och besökte läkare i London innan han återvände hem. På resan följde äldsta dottern Hedvig, endast tio år gammal, med under tillsyn av Heddas kusin Sigrid Netzel. De fick en annan inackordering än modern och Hedvig undervisades i engelska under vistelsen. De strikta förhållningsreglerna under ”gödningskuren” innebar att Hedvig i stort sett var förbjuden att träffa sin mamma och hon gick ibland förgäves för att försöka få träffa Hedda (Ekman 1918a: 28). Vidare fick Hedda så snart kuren inletts inte ta emot brev eller skriva egna; kontakten med omvärlden skulle minimeras för att påskynda tillfrisknandet.

Kuren tycktes inte ha den förväntade effekten och den alltjämt plågade Hedda beskriver sitt tillstånd som: “[...] krafterna voro mycket dåliga, huvudet kändes lika den ena dagen som den andra, och jag fick alltmer klart för mig att jag inte kunde bli frisk på detta sättet.” (Ekman, A88, FI:1, 21) Heddas läkare, Dr Embleton, menade att hon kuren skulle göra henne ”frisk och stark och kunna företaga vad som hälst” (Ekman, A88, FI:1, 12). Hedda reflekterar över sin bristande ork och konstaterar att ”det liv jag fört omöjligt kunde kallas ansträngande efter vanliga människors

uppfattning” (Ekman, A88, FI:1). Hon uttryckte det som att ”min enda räddning är att gödas – misslyckades detta är det slut med mig” (Ekman, A88, FI:1, 55). Redan som liten hade hon ansetts lida av klen hälsa på grund av för knapp kost (Ekman, A88, FI:1). I skildringarna av kurortsvistelsen i England visar det sig att hon har stora problem med att få i sig den mängd mat som föreskrivits av läkaren. Förhållandet till mat visar sig i Heddas historia vara komplext. Som barn ansågs hon äta för lite och detta problem skulle följa henne genom livet. Brukligt i de övre klasserna var också en knapp kost men i Heddas fall hade det blivit ett problem som hennes omgivning reagerade på.

Enligt de bevarade anteckningarna förväntades Hedda följa den strikta och detaljerade ordinationen och i stadig takt återhämta sig. ”Även om ’gödningen’ fortfarande stötte på svårigheter fanns ej anledning till oro. ’Ni är frisk’ brukade doktorn försäkra, ’fastän ni inte ännu kan känna det själv.’” (Ekman, A88, FI:1, 60) Hedda själv var mindre entusiastisk och menade att ”det inre av hjärnan kändes utslitet” och ”jag vet att jag är mycket bättre, men stark blir jag inte förrän jag får sova” (Ekman, A88, FI:1, 60, 62).

Hedda friskförklarades emellertid och förväntades återuppta de uppgifter som ålåg henne som maka och mor:

Äntligen, d. 13 april, var den lyckliga dag inne då Johan kom till Bournemouth. Doktor E. lät honom veta, att istället för den sjuka hustru han lämnat för tre månader sedan, såg han en stark, duglig kvinna som kunde göra vad som hälst. ”Är du beredd”, frågade Johan, ”att göra så som han säger och delta i alla våra företag?” Jag svarade: ”jag är beredd att försöka”. (Ekman, A88, FI:1, 94)

Här framgår det att Hedda inte uppfyllt det som förväntades av henne som företagarhusfru och hennes duglighet ställs i omedelbar förbindelse till den förmodat förbättrade hälsan.

I krönikan konstaterades efter fem månaders frånvaro från hemmet: ”Jag hade varit rädd att barnen skulle känna sig främmande för mig efter den långa skilsmässan och mest hålla sig till ’tant Elsa’, men till min glädje var detta ej fallet [...]” (Ekman 1918a: 29) Heddas hälsa medgav under långa perioder emellertid inte att hon utförde de uppgifter som fordrades av en företagshustru även om hon vid tillfällena kunde delta vid och arrangera middagsbjudningar. Resultatet blev ofta att döttrarna Ekman i hennes ställe fick agera värdinna och delta i sociala sammanhang (Malmén och Nordlund Edvinsson 2016). Att Hedda Ekmans hälsotillstånd påverkade hennes vardag framgår även av andra källor. Birgit Ramström skriver om sin mammas hälsotillstånd:

En tilltagande utmattning och trötthet, på vilken dåtidens läkare ej visste att råda bot, tvang henne att draga sig undan samvaron med familj och vänner. Hon gjorde sitt yttersta för att vara en vanlig, frisk människa, men följden av dessa ansträngningar blev nära nog en kollaps, vilken i sin tur nödvändiggjorde månader av vila och isolering. (Ramström 1946: 233–234)

Vidare skriver dottern att Heddas ”kraftförlust var så stor, att hon snart helt avsåde sig sällskapsliv utanför sitt hem” (Ramström 1946: 234). Heddas tillstånd var något som hon menade inte till fullo förstods inom familjekretsen: ”Det var lyckligt för alla i familjen att vara så otroligt starka, men otur för mig att ingen av dem hade en aning om vad övertrötthet vill säga.” (Ekman, A88, FI:1)

I sin bok *Vi alla byggde landet*, som kortfattat skildrar 22 människor från olika samhällsklasser och med olika yrken som på olika sätt bidragit till Sveriges utveckling utan att befinna sig i någon speciell politisk eller kulturell maktposition, spekulerar historikern Torgny Nevéus kring huruvida Hedda Ekman kunde tänkas lida av neurasteni (Nevéus 2008: 117–118). I brist på en formell diagnos går det givetvis inte att dra några sådana slutsatser, emellertid led hon av ett antal symptom som var gemensamma med de som förknippades med neurasteni. Sjukdomen hade enligt läkarna ett flertal symptom: onaturlig trötthet, mental utmattning, kraftlöshet, diffus smärta, hjärtklappning, huvudvärk, sömnlöshet, koncentrationssvårigheter, mardrömmar och så vidare (Sicherman 1977: 33; Johannisson 2013: 141; Showalter 1985: 134). Diffusa symptom gjorde emellertid att många olika tillstånd kunde passera som neurasteni (Johannisson 2013; Scull 2009: 9, 182; Showalter 1985: 134–136). Neurasteni kopplades ofta samman med anorexi, ett tillstånd vilket i samtida medicinlitteratur främst fanns att finna i societeten (Alexander-Mott och Lumsden 1994: 10–12). Hedda själv led sedan unga år av brist på aptit och svårigheter att få i sig mat.

Tidigare forskning har lyft fram kopplingen mellan den nya framväxande familjeideologin och det växande intresset för kvinnors könsorgan och fortplantningsförmåga inom läkarvetenskapen under 1800-talet och det har visats att det fanns en utbredd uppfattning inom läkarvetenskapen att kvinnans sjukdomstillstånd kunde härledas till hennes reproduktiva funktion. Den under 1800-talet frekvent förekommande kvinnosjukdomen hysteri, vilken var en föregångare till den mer salongsmässiga sjukdomen neurasteni, hämtade sitt namn från det grekiska ordet för livmoder: hystera. Diagnoser av ”kvinnosjukdomar” verkade som särskiljande praktiker mellan kvinnor och män samt mellan olika samhällsklasser. Läkarna fann den så kallade nervösa utmattningen vara mer berättigad hos vissa patienter, deras uppfattningar om klass och kön påverkade deras uppfattning om vem som hade en legitim ”rätt” att vara sjuk (Foucault 2010: 173–177;

Moscucci 1990: 102–108; Shuttleworth 1990; Jordanova 1989; Gosling och Ray 1986: 252). Enligt Johannisson var det för borgerlighetens kvinnor socialt accepterat att förklara sig indisponibel på grund av huvudvärk, migrän, svaga nerver, samt vid menstruation och andra ”kvinnoåkommor”. Läkarbesök, kurortsvistelser och besök till hälsobrunnar kunde rent av utgöra ett livsrum på samma gång som social aktivitet, och sjukdomen fick således en vidare funktion (Johannisson 2013: 71). Forskningen har framhävt att sjukdomen blev ett sätt för borgerskapets kvinnor att positionera sig i förhållande till de lägre klasserna; framställningen av kvinnan som kroppsligt svag och skör kunde knappast appliceras på arbetarklassens kvinnor, på vilka det ställdes hårda krav (Digby 1989). I rollen av tjänarinnor var arbetarklassens kvinnor en förutsättning för överklasskvinnans möjlighet att ”passiviserats” (Carlstedt 1992: 35; Johannisson 2013: 86). Vad som beskrivits i forskningen är således en långtgående objektifiering av kroppen, emellertid visar Hedda Ekmans berättelse att detta är en oerhört repressiv praktik vilken tar sig fysiska uttryck. Föreställningen om en borgerlig diskurs där kvinnan ”passiviserats” och ”tillåts slokna” måste således problematiseras utifrån de hårda fysiska kraven som Hedda Ekmans berättelse vittnar om. Det var således inte endast den arbetande kvinnan vars kropp blev föremål för fysiskt förtryck; Heddans kropp ställdes i reproduktionens tjänst och denna uppgift gick inte att förhandla bort. Likväl fanns det, vilket Johannisson gör en poäng av, ett utrymme för kvinnan att vara opasslig

som följd av vissa sjukdomstillstånd under denna period (Johannisson 2013).

Ett eget rum

Hedda Ekmans tillvaro avvek från den gängse bilden av företagshustrun. Kanske som en följd av sjukdomen och det faktum att hon avstod från sällskapslivet utanför hemmet fick Hedda mer tid att ägna sig åt sina intressen. Hedda Ekman har av sin eftertid erkänts som fotograf och i familjekrönikan skildras hennes flitiga amatörfotograferande. Huvudmotiv var familjemedlemmarna och fotograferandet engagerande ofta barnen som motiv såväl som medhjälpare. Sonen Carl assisterade med det tekniska och kunde även lirka med sin egensinniga lillasyster i jakten på den perfekta bilden, något som under loppet av ett år resulterade i att ”lillan” blev fotograferad 106 gånger (Ekman 1918a: 72). Fotografierna var till synes noga arrangerade men objekten var ibland svåra att kontrollera. När dottern Sigrid vägrar låta sig fotograferas gjorde hon sin mor besviken: ”Och jag som haft så mycket besvär och stretat den långa vägen i hetan – skulle nu allt detta ha gjorts förgäves och den bild, jag drömt mig, aldrig uppfångas av plåten!” (Ekman 1918a: 84–85) Sättet att ordna och arrangera bilder låg säkerligen i linje med den tidens fokus på porträttfotografering men kontrollen över bildernas utformning kan också tolkas som ett sätt att iscensätta och forma bilden av familjen. Förutom familjen var arbetare ett återkommande motiv, porträtterade i full gång med sina värv med en närmast exotiserande estetik. Blicken

på den annorlunda andra präglar fotografierna på dessa människor från arbetarklassen, vilka vid avbildningen ofta ägnar sig åt kroppsarbete.

Om Hedda, med makens godkännande, med tiden fick mer tid för sina intressen såg hennes tillvaro som nygift annorlunda ut. Med rollen som företagshustru följde nya ansvarsområden och förväntningar och Hedda får efter giftermålet med Johan Ekman mindre tid för sina största intressen: att studera och skriva. Om detta skriver Hedda i ett publicerat manus. Tiden innan förlovningen, men efter debuten i sällskapslivet, förbereder henne för ett liv med andra prioriteringar och hon ägnade allt mindre tid åt sina intressen och allt mer åt sällskapslivet, där hon också började umgås med Johan Ekman (Ekman, A88, FI:1, 316).

Av Heddas manuskript framgår det att hennes intresse för litteratur och historia väcktes redan i unga år. Till julklapp önskar hon sig som flicka uteslutande böcker: "[...] något annat än böcker brydde jag mig knappast om. Klädningstyget, som var mormors stående present, och andra toilette-artiklar – de såg jag inte åt." (Ekman, A88, FI:1, 64)

Något som framgår av barndomsskildringen är att Hedda inte trivdes i kvinnorollen och hon uttrycker vid ett tillfälle: "Den som ändå vore pojke." (Ekman, A88, FI:1, 19)

Heddas tankar kring framtiden tycks i hög grad ha kretsat kring att bli en läsande och skrivande människa, att ha tid och rum att ägna sig åt dessa intressen och hon ville ägna sig åt den världshistoriska

skrift hon arbetade med samt att någon gång få bli ägare av ett boktryckeri för att kunna trycka sina alster (Ekman, A88, FI:1, 58–59, 84, 90). Mycket i den unga

Tiden innan förlovningen, men efter debuten i sällskapslivet, förbereder henne för ett liv med andra prioriteringar.

Heddas liv kretsade kring litteraturen och bildning och hon sökte tröst i sitt intresse: "Om någonting gick mig emot, tröstade jag mig med tanken: 'när man har en sådan njutning i livet som jag, måste någonting ledsamt hända emellanåt – annars blev man för lycklig!' – Om mamma bara gillat min håg, skulle det varit ändå roligare, men hon hade uppfostrats till att älska sin sömnad." (Ekman, A88, FI:1, 102) Med ett par väninnor bildade Hedda en litterär klubb. Hon fann dock svårt att få utrymme för sitt största intresse och förde en kamp med sin mor om att disponera sin tid. Från modern, som ägnade stor del av sin tid till sömnad och handarbete, var hon under press att även hon ägna sin fritid åt liknande sysslor vilket resulterade i förhandlingar mellan mor och dotter. Kompromissen blev att Hedda skulle sy hela sex timmar om dagen och på eftermiddagen få tid för sin läsning (Ekman, A88, FI:1, 319).

Till familjens bekanta hörde en rad intellektuella, vilka fungerade som inspirationskällor för en kunskapslysten ung Hedda och för henne rådde inga tvivel om vad hon ville ägna sitt liv åt:

[...] jag [kände] mig så fullt och fast övertygad om att jag arbetade för eftervärlden och skulle bli en berömd författarinna. Det var min dröm och förhoppning att en gång kunna uträtta någonting stort – misslyckades jag med min roman ämnade jag i stället göra en märkvärdig uppfinning – någonting skulle det i allra händelser bli. (Ekman, A88, FI:1, s. 161–162)

Skolgången skedde i hemmet och retrospektivt beklagar sig Hedda över att inte ha fått gå i en ”riktig” skola. Anledningen sades vara att hon var ”tunn och blek”, därför att hon åt för lite (Ekman, A88, FI:1). I skolan hade hon kunnat få gå med ”friska kamrater, som följde med läsningen och som man kunnat tävla med, så att man inte behövt stå och stampa på samma fläck!” (Ekman, A88, FI:1, 137–138). Redan som ung förhåller hon, samt omgivningen, sig till hennes kropp som sjuk, vilket ofta ställs som motsättning till socialt umgänge.

Vad som tycks ha plågat Hedda igenom livet var en stor trötthet. Som liten kände hon sig emellertid sällan trött eller dålig när hon läste. I vuxen ålder funderar hon över det tillstånd som återkom genom livet:

Det har i senare år känts bittert för mig många gånger, när min gamla trötthet i huvudet kommit igen vid minsta ansträngning och gått så djupt in i huvudet med ens att det tagit lång tid att bli utvilad igen – och jag har tänkt: varför? fick jag inte sköta mig när jag var ung – varför? fick jag inte de tre dagars vila jag frågade om – varför lämnade man mig inte i ro att själv bestämma vad jag orkade. (Ekman, A88, FI:1)

En ambivalens skrivs fram när Hedda dels distanserar sig från patologiseringen av hennes ”svaga” kropp i förhållande till sin skolgång, dels uttrycker bitterhet över att inte ha blivit lyssnad på när hon krafterna tröt. Den patologiska kroppen är också något som särskilt accentueras i eftervärldens tecknande av Hedda.

Drömmen om att bli författare och fortsätta sin intellektuella förkovran visade sig bli svår att realisera. Hedda konstaterar i vuxen ålder att tiden inte räckte till för studier men att hon så fort hon kom åt tog fram sina ”historiska arbeten” (Ekman, A88, FI:1, 84). Trots sina framtidsdrömmar kom Hedda i vuxen ålder att reproducera familjeidealet i förhållande till sina barn, till dottrarna inte minst. Hon för vidare reproduktionsidealet men även som vuxen förhandlar hon själv om sitt utrymme. Hedda beskrev det själv som: ”[...] jag har det Richertska skaplynnnet och älskar min stilla vrå: där känner jag mig riktigt leva, där tycker jag mig få en rikedom av nya intryck; att omskapas till en Ekman, i själ och sinne – det går inte.” (Ekman, A88, FI:1) Hedda var således medveten om att hon avvek från den övriga familjen och vad som förväntades av henne

och det står klart att hon försökte leva upp till det som förväntades av henne som hustru i en företagarfamilj. Hennes vilja till ett ökat handlingsutrymme och den synkrona viljan att underkasta sig visar på normernas oerhörda kraft.

Parallella narrativ

Källorna bär på olika berättelser. Moderskapet står i centrum och utgör en stark norm, men det enda som inte kan förhandlas bort är barnafödandet. Samtidigt finns det hos Hedda ett stort behov av ett eget rum med möjlighet att ägna sig åt sina intressen. De olika narrativen skiljer sig åt inte minst avseende subjektsposition – familjekrönikan skriver Hedda i egen-skap av direktörshustru och den formas utifrån denna position. Trots sjukdomen uppfyller hon sin reproduktiva plikt, vad hon däremot inte förmår uppfylla är de representativa aspekterna. Det är således de yttre delarna av företagsverksamheten som hon inte engagerar sig i. De förväntningar som härrör sig till det som benämns som den privata sfären, och som genom biologisk och social reproduktion kan kopplas till familjeföretaget lever hon emellertid upp till.

Symptomatiskt för tiden är att Hedda i berättelsen om familjen tigger om sitt intresse för vetenskap och sina kontakter med intellektuella. Detta framkommer istället genom andra källor. Lundbergh gör en läsning av Herbert Spencers uppfostringslitteratur och stöter i denna på uppfattningen att kvinnan begränsas av sin roll i reproduktionen och att hennes muskelmassa och nervsystem som utveck-

lats för detta ändamål gör henne mindre lämpad till abstrakt tänkande i jämförelse med mannen (Lundbergh 1986: 67). Som en av liberalismens förgrundsgestalter fick Spencers skrifter stor spridning och hans inflytande på svensk samhällsdebatt var under det sena 1800-talet betydande. Strukturerna verkade således kraftigt begränsande för kvinnors möjligheter att ägna sig åt intellektuell verksamhet. Om tidens anda inte tillät fritt handlingsutrymme och sjukdom var det enda sättet att avvika från den snäva kvinnorollen framstår ett sådant tillstånd som en emancipatorisk möjlighet. Den passivitet som kvinnan fått med sig i sin fostran förvandlas genom sjukdomen till något aktivt, på ett sätt som också var sanktionerat av samtiden. Andra sätt att frigöra sig från samhällets krav hade ett betydligt högre pris.

I Heddas fall framgår det emellertid att det fanns ett visst stöd och förståelse för hennes intellektuella intressen. Hon korresponderade med lärda människor och professorer, vilka berömde hennes bildning och intellektuella förmåga. Likväl uttrycker dottern Birgit det som att "Hedda Ekman var ett offer för sin samtid: i hennes ungdom blev en universitetsbildad kvinna nästan martyr för sin samtid." (Ramström 1946: 235)

Hur kan Heddas Ekmans berättelse förstås utifrån tidens patologisering av kvinnokroppen? Foucault beskriver hysteriseringen av kvinnan som en maktteknik vilken håller henne fjättrad. Elisabeth Grosz lyfter explicit fram hysteriseringen av kvinnan som en emancipatorisk möjlig-

het (Grosz 1994). Det är en möjlighet som även Cixous och Clément lyfter fram i sin förståelse av Dora i Freuds berömda fallbeskrivning (Cixous och Clément 2001). Det hysteriska tillståndet utgör, enligt Grosz, en möjlighet till motstånd mot de krav på heterosexuell monogami samt den sociala och sexuella roll som kulturellt har tilldelats kvinnor. Beroende på kontext, position och subjekt skulle det hysteriska således fungera som en form av motstånd till patriarkala relationer (Grosz 1994: 157–158). Det är således en uteslutningsprocess som innehåller möjligheten till en ökad frihet för kvinnan, men det handlingsutrymme som Hedda får kopplas till det sociala och aldrig till hennes roll i reproduktionen.

Att sjukdom kunde öppna upp nya rum illustreras också i fallet Sigrid Göransson, dotter till Anders Henrik Göransson som var chef över Sandviken järnverk. Sigrid var i sin barndom drabbad av sjukdom, och fick av en läkare diagnosen neurasteni. Detta föranledde vistelser på diverse kurorter (Östlund-Blomgren 2007: 140–141). Hon förblev ogift men var i vuxen ålder väldigt engagerad i bolagets sociala arbete såväl som i andra sammanhang och blev sedermera inspektris för Sandviken järnverks sociala inrättningar, förutom en rad andra uppdrag (Lundström 1924: 134). I likhet med Sigrid Göransson tycks Heddas hälsotillstånd inte ha påverkat hennes vilja till förkovring av det intellektuella slaget. Enligt dottern Birgit var Hedda sysselsatt med att läsa och skriva så fort hon fick tillfälle och kastade sig ”med en vetenskapsmans glödande iver”

in i sina studier. Birgit menade även att när det kom till ”mångsidig beläsenhet, självständigt tänkande och förmåga att tillgodogöra sig vetenskaplig litteratur stod hon i särklass” (Ramström 1946: 235). När det reproduktiva ansvaret var uppfyllt och efter att maken gått bort förefaller det som att Hedda allt mer aktivt kunde ägna sig åt sina intressen. Förutom studier kom Hedda att ägna sig alltmer åt att resa. Efter att familjen införskaffat bil var resorna runt i södra Sverige frekventa, och ofta hade hon sällskap av yngsta dottern Birgit.

Slutdiskussion

Utifrån Heddas Ekmans efterlämnade skrifter har syftet varit att undersöka gränslandet mellan familj och företag med avseende på företagarrustruns handlingsutrymme, samt hur detta villkoras utifrån olika maktordningar. Hedda Ekman var på många sätt ovanligt driftig och talangfull. Här har fokus emellertid inte legat på att skriva fram hennes aktörskap utifrån ett entreprenöriellt narrativ; snarare har det handlat om att undersöka vilket utrymme som var möjligt att skapa utifrån kontexten. Det som narrativet visar på är en spänning mellan makt och maktlöshet. Medan Heddas kön skapar underordning, skapar hennes klass samtidigt en överordning i förhållande till tjänstefolket, vilka får träda i hennes ställe i omsorgen om barnen. Hedda är en aktiv producent av klassideal, vilka är en del av den kapitalistiska strukturen, men hon är samtidigt underordnad de ideal som dominerar denna diskurs. Berättelsens protagonist inordnas således i denna struktur och

reproducerar i narrativen sin överordning och sin underordning. I vissa av de multipla subjektspositioner som träder fram ur materialet har Hedda ett handlingsutrymme, i andra inte. De subjektspositioner som framträder i narrativen synliggör förväntningar på företagarhusstrun, om än i negerad form – det vill säga genom de förväntningar hon inte lever upp till. Samtidigt har det funnits sätt på vilket det har varit möjligt att avvika från dessa.

Likt Foucaults förståelse av institutioner som sinnessjukhus och skolväsende som in på kroppen disciplinerande inrättningar, kan sådana processer även avläsas i företagarfamiljen. Borgerlighetens kvinnor stod under perioden i reproduktionens tjänst men utmärkande för företagsfamiljer är att det inte endast handlar om släktens överlevnad – företagets fortsatta verksamhet hänger på det. Makten manifesteras i detta avseende materiellt, hustrun måste föda barn. Sexualiteten binds därmed till den biologiska reproduktionen och kommer inte till andra uttryck.

Reproduktionens olika former kan här kopplas direkt till succession och är något som skrivs fram av Hedda själv i de olika narrativen, med den självreglering som blir synlig i hennes berättelse. Hon själv yttrar att kvinnan saknar analytiskt sinne och att hon är till för att föda barn, och synligt blir en reglerad praktik som underliggert ett antal påståenden. Samtidigt har hon en stark vilja att skriva, vilket kan läsas som ett försök att återta sin subjektsposition. Dragkampen mellan Heddas egen vilja och viljan att underkasta sig, med internaliseringen av den yttre blicken, visar på normernas styrka.

Kroppen var en primär plats för social kontroll och reglering under perioden men kunde också till synes vara en plats utifrån vilken det fanns visst utrymme att skapa frihet, och sjukdomen framträder som ett möjligt svar på den borgerliga kvinnans begränsade livsrum. Sjukdomen framstår i Heddas fall mer som ett görande än som ett tillstånd, hon kliver trots allt utanför denna när hon ägnar sig åt det som intresserar henne, och sjukdomen blir alltså mindre av en egenskap än något hon själv är med om att skapa.

Referenser

- Alexander-Mott, LeAnn och Lumsden, Barry D. (red) (1994) *Understanding eating disorders: anorexia nervosa, bulimia nervosa, and obesity*. London: Taylor & Francis.
- Bernhardtson, Lennart (2013) *Synliga & hemliga: näringslivets ägare i den mediala offentligheten*. Höör: Agerings.
- Bjurman, Eva Lis (1988) Ögat i spegeln: om unga flickors behag och bildning under 1800-talets första årtionden. Arnstberg, Karl-Olof (red) *När var tar sin*. Stockholm: Carlsson.
- Brunnström, Pål (2014) *Ägare och kapital: klass och genus hos kapitalägare i Sverige 1918-1939*. Lund: Pluribus.
- Carlstedt, Gunilla (1992) *Kvinnors hälsa: en fråga om makt*. Stockholm: Tiden.
- Cixous, Hélène och Clément, Catherine (2001) *The newly born woman*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Cole, Patricia M. (1997) Women in Family Business. *Family Business Review*, 10(4): 353-371.
- Davidoff, Leonore, Doolittle, Megan, Fink, Janet och Holden, Katherine (1999) *The family story: blood, contract and intimacy, 1830-1960*. London: Longman.
- Davidoff, Leonore och Hall, Catherine (2002) *Family Fortunes: Men and Women of the English Middle Class 1780-1850*. London: Routledge.
- Digby, Anne (1989) Women's Biological Straitjacket. Mendus, Susan och Rendall, Jane (red) *Sexuality and subordination: Interdisciplinary studies of gender in the nineteenth century*. London och New York: Routledge.
- Ekman, Hedda (1918a) *Familjen Johan Ekmans krönika: anteckningar*, volym I (1881-1914). Göteborg.
- Ekman, Hedda (1918b) *Familjen Johan Ekmans krönika: anteckningar*, volym II (1915-1918). Göteborg.
- Ekman, Hedda (1923) *Familjen Johan Ekmans krönika: anteckningar*, volym III (1919-1922). Göteborg.
- Foucault, Michel (2002) *Sexualitetens historia. Band 1, Viljan att veta*. Göteborg: Daidalos.
- Foucault, Michel (2010) *Vansinnets historia under den klassiska epoken*. Lund: Arkiv förlag.
- Frykman, Jonas och Löfgren, Orvar (1979) *Den kultiverade människan*. Lund: Liber Läromedel.
- Gosling, F.G. och Ray, Joyce M. (1986) The right to be sick: American physicians and nervous patients 1885-1910. *Journal of Social History* 20(2): 251-267.
- Grosz, Elisabeth (1994) *Volatile bodies: toward a corporeal feminism*. Bloomington: Indiana University Press.
- Haag, Kajsa (2012) *Rethinking family business succession: from a problem to an ongoing practice*. Jönköping: Jönköping International Business School.
- Hildebrand, Bengt, "Johan Ekman", Svenskt Biografiskt lexikon, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/15876> [hämtad 4 juni 2018].
- Johannisson, Karin (2013) *Den mörka kontinenten: kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*. Stockholm: Norstedts.
- Jordanova, Ludmilla (1989) *Sexual visions: images of gender in science and medicine between the eighteenth and twentieth centuries*. New York: Harvester Wheatsheaf.

- Karlsson Stider, Annelie (1999) Hemma hos firmafamiljen. *Tidskrift för genusvetenskap* (1): 21–31.
- Kuuse, Jan (1996) *Ekman – ett handelshus: 1802–1996*. Göteborg: Ekman & Co.
- Landes, David (2007) *Dynastier: de stora familjeföretagen och deras mer eller mindre lyckade affärer*. Stockholm: SNS.
- Larsson, Lisbeth (1991) Den tryckta självbiografin och dagboken. Haettner, Eva, Larsson, Lisbeth och Sjöblad, Christina (red) *Kvinnors självbiografier och dagböcker i Sverige 1650–1989*. Lund: Lund University Press.
- Lundbergh, Beate (1986) *Kom ihåg att du är underlägsen!: pedagogik för borgarflickor i 1880-talets Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- Lundblad, Stefan (2007) *Hedersam handelsman eller verksam företagare: den ekonomiska kulturens omvandling och de ledande ekonomiska aktörerna i Gävle 1765–1869*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Lundström, Nils Styrbjörn (1924) *Svenska kvinnor i offentlig verksamhet*, Uppsala: Appelberg.
- Malmén, Stina och Nordlund Edvinsson, Therese (2016) I familjeföretagets utkant. Om dotterns fostran i företagarhuset 1900–1915. *Historisk tidskrift för Finland* 101(3): 265–299.
- Nevéus, Torgny (2008) *Vi alla byggde landet: svenska kvinnor och män 1890–1910*. Uppsala: Uppsala Publishing House.
- Moscucci, Ornella (1990) *The science of woman: gynaecology and gender in England, 1800–1929*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nilson, Tomas (2007) Kultur, kapitalism och självbilder. Nilsson, Tomas och Åberg, Martin (red) *Företagaren som kulturbärare: perspektiv på företagarkultur 1800–2000*. Lund: Studentlitteratur.
- Nordlund Edvinsson, Therese (2012) *En osynlig företagshistoria: direktörshustrun i svenskt näringsliv*. Lund: Sekel.
- Nordlund Edvinsson, Therese (2017) *Dynastins kvinnor: företagarhuset Ekman under tidigt 1900-tal*, Lund: Nordic Academic Press.
- Popp, Andrew (2012) *Entrepreneurial families*. London: Pickering & Chatto.
- Poza, Ernesto J., och Messer, Tracey (2001) Spousal Leadership and Continuity in the Family Firm. *Family Business Review* 14(1): 25–36.
- Ramström, Birgit (1946) En boksynt människa. Oljelund, Ivan (red) *Min mor: fyrtiosju svenska män och kvinnor om sina mödrar*. Uppsala: J. A. Lindblad.
- Rundquist, Angela (1989) *Blått blod och liljevita händer: en etnologisk studie av aristokratiska kvinnor 1850–1900*. Stockholm: Carlsson.
- Schön, Lennart (2014) *En modern svensk ekonomisk historia: tillväxt och omvandling under två sekel*. Lund: Studentlitteratur.
- Scull, Andrew (2009) *Hysteria: the disturbing history*. Oxford: Oxford University Press.
- Sharma, Pramodita (2004) An overview of the field of Family Business Studies: current status and directions for the future. *Family Business Review* (17): 1–36.
- Showalter, Elaine (1985) *The female malady: women, madness, and English culture, 1830–1980*. New York: Pantheon Books.
- Shuttleworth, Sally (1990) Female circulation: medical discourse and popular advertising in the mid-Victorian era. Jacobus, Mary, Fox Keller, Evelyn och Shuttleworth, Sally (red) *Body/politics: women and the discourses of science*. New York: Routledge.

Sicherman, Barbara (1977) The uses of a diagnosis: doctors, patients, and neurasthenia. *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences* 32(1): 33–54.

Sjöberg, Maria (2018) Textanalys. Gustavsson, Martin och Svanström, Yvonne (red) *Metod: guide för historiska studier*. Lund: Studentlitteratur.

Sjöblad, Christina (2009) *Bläck, äntligen! kan jag skriva: en studie i kvinnors dagböcker från 1800-talet*. Stockholm: Carlsson.

Vera, Carolina F. och Dean, Michelle A. (2005) An examination of the challenges daughters face in family business succession. *Family Business Review* (18)4: 321–345.

Östlund-Blomgren, Solweig (2007) Samförstånd eller makt? Andersson, Gillis (red) *Brobyggaren Sigrid Göransson: om medmänsklighet och samhällsbyggande i Sandviken under den svenska industrialismens tillkomst*. Sandviken: Gillis Andersson.

Arkivmaterial

Hedda Ekmans samling, Manuskript A88, Fl:1. Kvinnsam, Göteborg.

Nyckelord

Familjeföretag, företagarhus, 1800-tal, reproduktion, Foucault

Stina Malmén

Ekonomisk-historiska institutionen

Stockholms universitet

106 91 Stockholm

E-post: stina.malmen@ekohist.su.se